

Kőbányai János A megkövetés súlya

A Tom Lantos Intézet Zsidó élet és antiszemitizmus a mai Európában című, 2013. október 1–2-án tartott konferenciája kapcsán*

*De aki egyszer egy vad hajnalon arra ébred,
hogy minden összeomlott s elindul mint kísértet,
kis holmiját elbagyja s jóformán meztelen,
annak szép, könnyüléptű szívében megterem
az érett és tündődő kevésszavú alázat,
az másról szól, ha lázad, nem önnön érdekéről,
az már egy messzefénylő szabad jövő felé tör.*

Radnóti Miklós: Sem emlék, sem varázslat

A holokausztot túlélő magyar zsidóság legeredendőbb vágya, hogy az őt egykor be- vagy elfogadó magyarság az ellene a holokausztban elkövetett bánásmódért *megkövesse*. A megkövetés-traumafeloldás első mozzanata a holokauszttal való szembenézés.

Egy meghatározott államhoz, nyelvhez, kultúrához, s legkisebb többszöröséhez, összefogó keretéhez: a nemzethez és társadalmához tartozás egy kollektívummal való – lehet kényszerű, s ezért nem választott, de mégis megkerülhetetlen – azonosulás is egyben. Ezért, ha a zsidó nép egy része a magyarságban gyökeresedet meg és virágozott ki, akkor az onnan történt *kiszántása*ért, a meglepő, bár az idegeiben mindig is sejtett bánásmódért a megkövetést a magyarság egészétől várja immár hetven éve.

Az ún. szembenézés csak szaggatottan, töredékesen indult el, s ezért a céljához, a traumafeloldó, kataritikus megkövetéshez nem juthatott el. E kudarcot-

hiányt oly sokan és sokszor fölrották. A mantraszerű ismételtetés kontraproduktív, mert a közhelyigazság annyira simára, semlegessé, érzéktelenné kopott, hogy már nem ragad meg semmit: se figyelmet, se érzelmet, vagy csak olyan igazságot, ami nem lendíthet a megrekedt állapotban.

Egyetlen tétre menő igazság nyerhető ki a megdermedt folyamatból: ha azt a kérdést horgasztjuk fel, hogy elméletileg történhet-e még valami, ami változást idézhet elő? Van-e még értelme e vágyhajszolásnak? Vajon bekövetkezhet-e még olyasmi, ami történelmi okok folytán bizonyára nem érett meg a megtörténésére, de a jövőben majd igen, s a nyomában megszülethet az áhított katarzis, aminek még meg kell előznie a megkövetést? Avagy a megrekedés több évtizedes állapota, kásás, ellentmondás-folyondáros anyaga már mindezt örökre ellehetetlenítette? Ugyanis akkor valamilyen más irányba kell terelni ama vágy beteljesülését, mert a vágy-energia „nem vész el”...

De mivé „alakuljon át”? Ez a kérdés, azonban előbb fel kell szabadulni egy olyan esély vagy illúzió kergetése, vagy csak eljövételének várása-vágyása, alól, ami százszázalékos biztonsággal úgysem következhet be.

Ugyanis a magyar zsidóság vágya a megkövetésért mélyen egzisztenciális jellegű. Mégpedig azért, mert csak a megkövetés és az erre épülő, elkövetőket és áldozatokat újra egy entitásba szervítő gyász-munka *legitimálhatja* azt a választásukat, hogy a holokausztban velük szemben alkalmazott bánásmód dacára a „holokauszt földjén” maradtak, s életükkel megpróbálták ismét visszaboronálni magukat a tőlük már sikeresen megtisztított magyar televénybe. Részükről ugyanis a Magyarországon maradás választás volt. Ahogy a holokauszt elől, a magukat pórén megmutató „jelek” dacára, nem elmenekülni, hanem maradni – „birkaként menni a vágóhídra” – *nem volt választás és döntés*. Akkor a földkerekség nem volt hajlandó befogadni Hitler és baráti rezsimjei üldö-

* Tisztában vagyok a *Múlt és Jövő* szamizdat jellegével, már ami a jelent illeti. Minden bizonnyal a múlttá váló jövőben lesz majd – sajnos csak – történelmi (archívum) jelentősége. Ezért is próbáltam meg ezt az esszét először a jelen diskurzusára ható fórumon megjelentetni. Szintén eme archívum-funkció elvárásainak megfelelően kell rögzíteni itt, hogy a szerintem erre egyedülként megfelelő fórumok: az *Élet és Irodalom* és a *Nép szabadság* főszerkesztői nem tartották alkalmasnak és aktuálisnak a megkövetés problémájának ilyen szemléletű tárgyalását. Sőt: még a lapon belüli nyomot hagyás szándékával mindehhez hozzá kell tenni, hogy a *Tom Lantos Intézet Zsidó élet és antiszemitizmus a mai Európában* című konferencia anyagait és az azokra reflektáló kommentáromat csak főszerkesztői pozíciómmal visszaélve tudtam itt megjelentetni, mert a szerkesztőség több tagja is ezt hevesen ellenezte.

zötteit. (Lásd az eviani konferencia – 1938. július 6–15. – „eredményét”). Azonban a világ a holokauszt tényei ismertté válásának első döbbenetében hajlandónak mutatkozott a túlélő maradék feltáplálására és befogadására, ha az birodalmi aspirációt nem sértett. (A legtermészetesebb helyen, a Palesztinában történő megtelepedést oly végzetesen ostoba módon továbbra is akadályozta.)

Magyarország zsidó túlélőinek a fele – 1956/57-ig bezáródóan – levonta a holokauszt konzekvenciáit, és – „diaszpóra a diaszpórában” – új hazákban-nyelveken-kultúrákban folytatta életét a világ négy égtájára szétszóródva. A maradás érveit soha nem szálaszták szét, pedig azok inkább készítenének a „szembesítésre”. (Mint annyi esetben, Kertész Imre itt is kivétel – ha paradox módon is, de kísértetiesen reális logikával azért maradt, mint ezt több esszéjében is kifejtette, hogy feladatát teljesítse: megírja a holokauszt tapasztalatát azon a nyelven, amelynek kifejező erejét nem választotta, de [„börtönébe”] beleszületetten, egyedül bírta.)

A halott arcán növekvő szakáll (2001) című esszémben megkíséreltem választ keresni a maradás-választás indokaira. Akkor is, most is „önkritikusan” kellett megállapítanom, hogy a Magyarországon maradást választók szempontjai között nem szerepelt a szembesülés-megkövetés igénye. (Ugyan nem éltem a döntés meghozatalakor, s ennél fogva nem is vehettem benne részt, ugyanakkor a beleszületett kollektív azonosság rám is érvényes, hiszen a kollektívumhoz tartozom – a múltban és a jelenben – akkor is, ha nem feltétlen azonosulok vele, mint individuuum.)

Az itt maradók olyan rendszert választottak, amely a magyar társadalom egészében ígért és végzett el totális „kiszántást”. A holokausztot követő pártállami diktatúra a „múltat végképp eltörölni” akarásával-programjával úgy vélte megoldani a holokauszt felelősségét és emlékezetét, hogy a történelmi beágyazottság minden társadalmi és kulturális gyökerét kihuzigálva teremt *tabula rasát*, s így a rapid és totális azonosságvesztéssel megszűnnek (retroaktívan?) a holokauszt és a hozzávető társadalmi, politikai és kulturális eredők is. A gigantikus hazugság-kísérlet nem volt teljesen realitás nélküli, hiszen negyven évig regnált, két nemzedék is eszmélkedett benne, s csak külső (s megint nem belső) világhatalmi tényezők következtében szakadt meg.

Mindezért pontosításra szorulnak a megkövetésre vonatkozó vágy eredői is. Ugyanis a traumaoldó szembenézés csak a magyar zsidóság Magyarországon maradt felének vált önlegitimációs igényévé a rendszerváltás óta. Addig – még szamizdat-ellenzékben sem – ilyen igénye nem merült fel. Viszont a magyar zsidó diaszpórában ez az igény élénken élt a holo-

kauszt közvetlen idejétől folyamatosan – e gyökerek szívós, talajnélküli, tehát szellemi életére jellemzően, valóságos új talajokon, nyelveken és azokban történt sikeres megkapaszkodás ellenére is.

Ismételjük meg, mert ez az elbeszélés kulcsa: a Magyarországon maradtak vágyát a rendszerváltás keltette fel – a történelmi mozzanat, amikor a magyar történelem visszazökkent a maga eredőjéhez és tradícióihoz, hogy a nagy kényszerszünet után szervesen folytatódjék. E helyrebillenés rondított bele az itthoni szembenézés hiányának végső eltussolásába. A mindkét oldalnak egyformán kényelmes hazugságba, hogy cserébe a maradék, és az ebből itthon maradt zsidók totális magyar társadalomba integrálódhatóságért a magyar társadalom a holokausztban viselt szerepét elfelejtheti vagy felelősségét a „németekre” háríthatja. Zsidók és magyarok között ez volt a reformkortól a kiegyezésig fontolgatott ún. „asszimilációs szerződést” követő kimondatlan, de annál hathatósabban érvényesülő másik – vagy második – szerződés, amely szintén nem bírta el több nemzedéknyi idő terhelését. Ugyanis, ha nem *tabula rasaként* folytatódik a magyar történelem, hanem ott, ahol 1944/45-ben vagy 1948/49-ben abamaradt, akkor a holokauszt megtörtént, s ezért nemcsak vele, de még a korszaknyi *szembenézés hiányával* is szembe kell nézni.

A rendszerváltás korszakának történelme zsidó részről leírható a megkövetésért, a katarzisért való harc, nem zsidó szempontból pedig egy kellemetlen és makacs nyomásnak történő kényszeredett megfelelés elbeszéléseként.

Mi lehet a gyász munkát elindító katarzis-szembenézés kiindulása?

Egy igaz hang, szó, beszéd, szöveg – hiteles személytől, hiteles helyen és közönség előtt. Annál is inkább, mert ezzel felérő hatású irodalmi mű s a köré kristályosodó recepció és diskurzus még nem született meg.

Talán egyszer tudományosan feltárják, elemzik, összerakják és összegzik ennek az emlékezőmunkának – vagy inkább e munka elmaradásának – sok száz mozaikból álló folyamatát és textúráját. Ebből egy minapi mozzanatot emelek ki, mert alkalmat ad egy mennyiségiből minőségivé érett fordulat rögzítésére.

Azt a jelen történelmének hullámain szörföző szemtanú megállapíthatja, hogy a Tom Lantos Intézet szervezte 2013. október 1–2-án tartott *Zsidó élet és antiszemitizmus a mai Európában* című konferencián elhangzott szavak és szövegek nem sok vizet zavartak a magyar közéletben. S ezáltal ama traumaoldó katarzist hajszólo történetben sem.

Noha...

Szálazzuk szét az elbeszélés helyét, idejét és szereplőit, dramaturgiáját.

A szervező intézet névadója s annak a rendezvényen megjelent özvegye, valamint az eseményt a jelenlétével szintén hitelesítő Jáir Lapid, izraeli kormánytag apja, a szintén egykori kormánytag Tomi Lapid Budapesten élték át a holokausztot. (Lantos történetét közeli barátja, Kerényi Norbert magyar nyelvű tanúsága idézi fel: *Tom Lantos ifjúága* [Múlt és Jövő, 2008/1.], Lapidét pedig a fiú könyve, *Síron túli emlékeim* [Múlt és Jövő, Bp., 2012].) Mindketten innen, Budapestről, ahol meg akarták ölni őket, katapultáltak – „yes, we can” – a világtörténelembe. Fényes példát nyújtva a holokauszt utáni szakításválasztás variánsára. Tom Lantos az USA Szenátusa Külügyi Bizottságának élén egy világhatalom legfelsőbb vezetésébe került be, nemzedéktársa, később barátja, Tomi Lapid, „csak” Izrael miniszterelnök-helyettesi pozíciójáig vitte. Mindkettőjük életét és pályáját meghatározta a holokausztra való folyamatos és nyilvános emlékezés. (Tomi Lapidnak annyira megtetszett Varga Imre Budapesten felállított Raoul Wallenberg-szobra, hogy a művésszel újból kiöntette és felállíttatta Tel-Avivban.) E két személyiség átható, szinte még élő szelleme nemcsak hitelt, de világtörténelmi és az egész világra kiterjedő dimenziót nyújtott az alkalomnak.

Nemkülönben a hely: az országház felsőházi terme. Karnyújtásnyira a Szent Koronától. Két karnyújtásnyira az alsóháztól, ahol már 1920-ban, de 1938-tól folyamatosan végezték a „kiszántás” munkáját az itt alkotott ún. „zsidótörvények” révén. A konferencia rendelkezésére bocsátott teremre is rátapadt a „kiszántás” bűne. A '45 előtti jogrendszerben működő felsőház szentesítette az alsóház megszavazta törvényeket. A hely, ahol nem ordas eszmék és politikai divatok uszályába szegődött képviselők, de a magyar történeti egyházak vezetői engedték el zsidó „honfitársaik” kezét – és ezzel megteremtették a lelki és erkölcsi környezetet elpusztításukhoz. (Ezek mindannyian a zsidó Jézus egyházából kinőtt kereszténység irányzatait képviselték.)

Az eredeti program szerint Magyarország miniszterelnöke, a rendszerváltás után leghosszabb ideje kormányzó miniszterelnöke, mondott volna itt beszédet, aki – ez a súlya miatt szerintem vadkan-fatális, sok szempontból is enigmatikusnak tekinthető – sportbalesete miatt a helyettesére, az egyáltalán nem karizmatikus Navracsics Tiborra bízta mondanóját, mert épp erre a napra esett ki a munkából. (Egy nap alatt, talán, csak a felvezető kopfon és a személyes szál beszövése lehetett változtatni, gondolom szövegmunkásként, de azt is, hogy ezt a szöveget a miniszterelnöknek kellett volna – akár tolószékben vagy mankóra támoszkodva is – elmonda-

nia, mert nagy valószínűséggel a korszakot, amelyben ez elhangozhatott volna, 1920 óta immár a harmadikat, az ő vezetéknevéről, róla fogják tradicionálisan elnevezni. Ezért még akkor is vennie kellett volna a bátorságot, ha eleddig nem sok szerencséje volt a zsidók megszólításában, legyen az a világkongresszusuk, vagy a Kertész Imrének tett – szerintem szép, s első kézből tudom, az érintett részéről is hálásan fogadott – emberi gesztusról.)

A magyar külügyminiszter is a magyar politika hangsúlyos szereplője, s a miniszterelnök-helyettesel együtt pedig reprezentatívan képviselték...

Mit képviseltek?

A magyar államot?

Szerintem igen, hiszen a legfelsőbb tisztségviselői, a miniszterelnök vagy helyettese pedig az egyik legfőbb közjogi méltóság is. A mai magyar társadalmat? Ha a választók a jelenlegi magyar társadalmat képviselik – szerintem igen –, akkor a rendszerváltás óta a legnagyobb arányú fölhatalmazással rendelkeznek. A tény, hogy kormányzásuk óta a támogatottságuk jelentős mértékben nem csökkent, azt jelenti, hogy nem egyszeri és véletlen megingásról vagy választási ígéretnek történő felülről van szó, hanem egy mélyebb és tartósabb beágyazódottságról. Amihez még azt lehet hozzátenni, hogy a jelenlegi kormány mögött álló párt az egyedüli még talpon maradt rendszerváltó politikai mozgalom és tömörülés. A kormányfő (e drámai pillanatban a Sportkórházban) az egyetlen politikus, aki a rendszerváltás óta egyfolytában a porondon van. S még az alanyi „magyar” oldalról: ama szavakat megerősítően hallgatták, megtapsolták, s egy-egy beszéddel és homíliával megtoldták a nagy történelmi egyházak vezetői is, akiknek elődei ugyanebben a teremben buktak el a *naccerei Jesua ben Joszéf* hirdette erkölcsi követelményeken. A két karnyújtásnyira működő terem parlamenti képviselői is – valamennyi árnyalata, noha, lehet csak a *photo op* okán – legitimálták az eseményt, az ellenzék egy markáns (szélsőjobbaldali) csoportját leszámítva.

Ahogy nem született katartikus művészeti alkotás, amely a köré szerveződött diskurzussal meghatározva megérzékítette volna a magyarság traumáló megkövetését, úgy ma nincs egy Bartók Bélához vagy Ady Endréhez fogható, a magyarságot a modern korban hitelesen megtestesítő személyiség, akinek a szavai hangsúlyosabban hangzanának, mint a választott politikusoké. (Az utolsó olyan magyar író, aki erre predesztinálva lehetett volna, éppen a holokauszt [akkor még „vészkorszak”] sebének szerencsétlen és árnyalatlan feltépése buktatta ki a nemzeti kánonból, a mából visszanzézve: igazságtalanul, s a diskurzus szempontjából pedig kontraproduktívan.)

Ki mondhatja el azokat a szavakat, amelyek kikövezik a magyar zsidókat és a magyar magyarokat újra egy entitássá ölelő katarzis felé vezető utat? Hiszen a garantáltan újszerű, a szembenézésre utaló szavakat elmondó magyar kormánytagok *jobboldaliak*, s a legutóbbi kadenciájukban – az alkotmányba is beemelten – szimbólum-politikájukban a Horthy-rendszer hagyományaihoz látszanak visszatérni. A rendszerhez, ami a kezdetétől, a *numerus clausus*-törvénytől a deportálásokig a magyar zsidóság kiszántását végbevitte.

Viszont a zsidóság megválaszthatja-e, hogy ki mondja ki a számára oly megváltó traumaoldó szavakat? A magyarság melyik része? Van-e joga őszinteségét kétségbe vonni? Van-e joga – vagy csak inkább: okos-e? – párt-, politikai, vagy ennél tradicionálisabban: kulturális oldal szerint ebben a kérdésben válogatnia? S van-e minderre joga – „máséval a csalánt” – a „magyar magyarok” ellenoldalának, akik *hungarikumként* – I. (Szent) István véres úton való kereszténységre térítése óta – oly végzetesen és végletesen megosztottak? (Miért nem *ők* – ama másik oldal [Magyarország] – követték meg a zsidóságot, amikor a terem [a hiteles hely] s szószéke a fennhatóságuk alatt állt?)

Az ún. Horthy-korszakhoz a zsidóknak meghatározóan negatív¹ emlékei fűződnek – igaz, a gyászos vége felől nézve, mert a legvégéig, „nem eszik olyan forrón a kását” alapon, elvoltak vele. De – akárcsak logikailag is – milyen korszak-előzményre lehet támaszkodni, ha a Rákosi–Kádár-rendszer ma a társadalmi közmegegyezés szerint hiteltelen – éppúgy, ahogy a Kádáréban a Horthyé –, s ezért mindazok az emeletek, amiket akkor felhúztak, most (remélhetőleg csak egy korszak időtartamárara) kiesnek a magyar nemzet épületéből? A Horthy-regnum nemcsak a Rákosi–Kádár-rendszer közvetlen előzménye volt, de a középkor óta ez volt az első független Magyarország is egyben. (Például, az azt megelőző ún. „aranykorszak”-ban – 1867–1918 – a Monarchia szimbólum- és emlékezetpolitikája a magyargyűlölő osztrák hősnek, Hentzi tábornoknak először kiemelt, majd évtizedes utálkozás után félreesőbb helyen állított közszobrot, s kényszerítette a lakosságot az eltűrésére az ország fővárosában.) A Jagellók korszakára, Szapolyai János rövid és viharos nemzeti királyságára csak nem lehet építeni ma? (Noha a Horthy-féle rezsim mentett át belőle Werbőczyánus elemeket, s ez még ma is kísért.)

A zsidók számára a Horthy-korszak nem nyújtott semmi reményt. Ezért a viszonylag hosszú fennállása alatt benne zsidóknak megmaradni szintén választásnak számított. A magyar zsidó diaszpóra nem a holokauszttal vette kezdetét, hanem a Horthy-korszak különböző szakaszaira való választás-válasz emigrációval – korántsem paradox módon először

Bécs és Berlin felé hagyva el az országot, s a német kultúrkörben otthonra lelve Hitler hatalomra jutásáig. Hollywood alapítói, az atombomba megalkotói, a modern fotográfia létrehozói, a magyar Nobel-díjasok s még megannyi tudományág nevesei, de névtelen értelmiségiek tömegei – köztük a modern Izrael infrastruktúrájának megalapozói (mint ezt Jáir Lapid nagyapja, David Giladi *Pesti mérnökök – Izrael országépítői*, Ex Libris, Bp., 1992, című könyvében megörökítette) – mind a Horthy-rendszer a zsidók, s persze a modern emberek számára is elviselhetetlen és anakronisztikus jellege miatt választottak maguknak más hazát és kultúrát. A király nélküli Magyar Királyságban maradt zsidók azonban, a saját reményeik és legitimitásuk védelmében – hol van egy Vázsonyi Vilmoshoz (és Jánoshoz) hasonló hitellességű magyar zsidó szellem ma? –, visszautasították a nemzetközi nyomásgyakorlást a másodrendűvé süllyesztett jogaik visszanyerése érdekében. Helyes volt-e vagy nem ez az attitűd? – csak abból a szempontból releváns, hogy mit lehet belőle *ma* tanulni.

Ha magát Horthyt mint történelmi figurát talán lehet, de a nevéhez fűződő korszakot nehéz a folytonosság szempontjából megkerülni – ugyanis a Kádár-rendszerrel ellentétben nem idegen szuronyok tartották hatalmon, s kora társadalmának többsége soha nem tette kérdéssé létezését. Ha a mai, hosszú időre berendezkedni látszó Magyarország szimbólum-politikájában a Horthyéra hajaz, akkor nem autentikusabb-e, ha ennek a Prohászka Ottokárral, Tormay Cécile-lel barátkozó-azonosuló vagy a Nyirő–Wass-duót kóstolgotó rendszernek a reprezentánsai követik meg a zsidókat? (A helyzet összekuszálódott árnyaltságára mutat, hogy Szerb Antalt, a balfi mártírt Prohászka tartotta a keresztvíz alá, s Szerb írt Tormay Cécile-ről – *Tormay Cécile*, Nyugat, 1937/5 – dicshimnusz, ami kijárt a modern irodalom kánonná vált műhelyében – bizonyára Babits tudtával vagy helyeslésével – magának Horthynak is: Joó Tibor: *Horthy Miklós és kora*,² Nyugat, 1940/4.)

Nem az-e a természetes és ezért hiteles, ha a megkövetés arról az oldalról jön s azok nevében, akik egyértelműen az elkövetői oldalon álltak, s akik ma szimbólumaikban és kulturális preferenciáikban vállalják az elkövetőkkel való folytonosságot? Noha, illetve éppen ezért, mert Horthyval szemben, nem tapad vér a kezükhöz, s nem manifeszt antiszemiták, mint Horthy Miklós és rendszerének vezető garnitúrája. (S szerintem latens antiszemiták sem, noha ez *dafkéből* akár érthető is lenne: annyiszor kenték és kenik rájuk a gyilkos vádat.)

Ha ez a maga teljes múltját vállaló Magyarország, a történelem kifizása ismeretében és annak rettentő következményeivel szembesülve, olyasvalamiért

ismeri el – végre! – a felelősséget, amelyet általuk (ki tudja milyen százalékos) részben vállalt elődeik kezéhez tapad.³ Ez autentikusabb, érvényesebb szembenézés-megkövetés, mint mindezt azoktól várni, akik arra a hagyományra építették fel magukat, hogy a holokauszt bűnéhez nem volt közük. Bizonyára ez lehetett az oka, hogy nem is követték meg a magyar állam nevében a magyar zsidókat – amikor náluk volt a szó. S ezért dugták el a „*bazugság helyére*”, egy félreeső zsinagógába a holokauszt emlékhelyét, s nem a „*Lieu du Memoire*” (Pierre Nora) hiteles helyére tették, a Józsefvárosi pályaudvara, mint ezt most tervezik 2014-ben, a magyar holokauszt 70 éves évfordulóján.

Ugyanis a felelősség vállalása, ama szavak – „*mi voltunk*” – kimondása megtörtént itt és most, 2013. október 1-én a Parlamentben. Hiteles és fölhatalmazott emberek párbeszédében. A hiteles helyen, a hiteles személy, Jáir Lapid – akit e terem annak idején „meg nem születésre ítélt” – a bűnétől még meg nem szabadult magyar kollektívum szemébe vágta – „ünneprontó” szándékkal egy életrajzi novella szövegből kikiáltva –, hogy a jelenléte e hiteles helyen ne-hogy egy felelősség nélkül elmaszatoló összeborulásra adjon alkalmat:

Örülök, hogy itt lehetek ezen a napon, de ez nem csupán öröm. Összetett érzés, hiszen mindnyájan ingadozunk a múlt iránti nosztalgia és a múlt rémisztő szelleme között. A remény között, hogy az emberi társadalomban valami lényeges megváltozott, és a félelem között, hogy soha semmi sem változik, mert a démonok még mindig köztünk élnek. [...]

Én vendég vagyok ebben a Házban, és nem illik, hogy a vendég zavarba hozza a házigazdát. Csakhogy megcsúfolnánk a mai rendezvény célját, ha eltagadnánk a tény, hogy több tízezer magyar aktív segítése és másik több millió magyar hallgatása nélkül ilyen mértékű népiirtásra nem kerülhetett volna sor.

Folt esett ennek a Háznak a becsületén. Hosszú évekig próbáltuk nem észrevenni ezt a foltot, de a történelem megtanított bennünket, hogy nem jó politika, ha nem vesszük észre a dolgokat. Magyarországon ismét felütötte ocsmány fejét az antiszemitizmus, és mi ma tudjuk – mert megtanultuk a Dunaparton, a zöld illemhely mellett –, hogy a rasszizmust nem szabad észrevenni, nem szabad lekicsinyelni, nem szabad kifejlődni hagyni.

A gyűlölet nem tűnik el. A gyűlölet az élet szörnyű velejárója, amely ellen minden nap minden órájában intenzíven küzdenünk kell. Mindenki számára, aki azt mondja, „most már más idők járnak”, meg „ez többet nem ismétlődhet meg”, felidézem Tom Lantos és Tomi Lapid emlékét, akik átlagos gyerekek voltak, átlagos lakásból, átlagos családból – nem voltak se nagyon gazdagok, se hatalmasok, se rendkívüli gye-

rekek –, egy reggel mégis arra ébredtek, hogy iskola helyett menekülniük kell, mert a világ a halálukat akarja. Nem azért, amit tettek, hiszen nem tettek semmi rosszat, hanem azért, amik. [...]

Noha a magyar zsidóság diaszpórájából érkezett, ezért is lehetett ilyen szókimondó: bizonyára azért, mert idejét már a második nemzedékben nem a megkövetés egzisztenciális kergetésében, hanem egészen más természetű folyamatos élethalálharcban töltötte – de a közönség felét az itthon maradt zsidó szervezetek és zsidók különböző nemzedékei tették ki. *Elpusztításra és meg nem születésre ítélt kollektívuma*, akik most jelenlétükkel és felszabadult tapsukkal hitelesítették a szavakat, amelyet ők soha ilyen nyíltan ki nem mondtak, mintegy újra egyesült kollektívumként azokkal, akik nem bírtak a „holokauszt földjén” maradni. S hasonló lelkesedéssel reagált a nem zsidó oldal is.

A válasz sem késlekedett a megszólított részéről – szintén személyes epikával hitelesítve –, és nem elhárítva, hogy a „bűntelenek” nemzedékéből való, hanem a bűnt elkövetők kollektívumából:

Lapid miniszter úr azt mondta, hogy nem akar udvariatlan lenni a házigazdával szemben, de mégis el kell mondania, hogy a magyarok is felelősek a holokausztért. Én mint házigazda mondom Lapid úrnak, hogy nem volt udvariatlan. Tudjuk, hogy felelősek vagyunk a holokausztért.

És tudjuk azt is, hogy magyar állami intézmények voltak felelősek a holokausztért.

Nekem, mint a magyar igazságügyi miniszterek kései utódjának könnyű lenne elhárítanom a felelősséget, ahogyan annak idején a hetvenes, nyolcvanas években mi tanultuk, hogy hárítsuk el a felelősséget, ezek nem mi voltunk, ezek más magyarok voltak, ezekkel nekünk nem kell foglalkozni. De mi voltunk. Tudjuk. Még ha személyében én és hála a jó égnek a családom nem is érintett, de magyarok voltak, magyarok voltak, akik elkövették és magyarok voltak, akik lőttek, és magyarok voltak, akik meghaltak, és ez egy óriási felelősség, amivel szembe kell néznünk itt Magyarországon, itt Közép-Európában.

Szembe kell néznünk, azaz meg kell keresnünk azokat a nyomokat és meg kell keresnünk azokat a túlélőket, akikkel szemben legalább egy kicsit jóvátehetjük a múlt mulasztásait, vagy legalább emlékeként felemelhetjük ezeket az emlékeket. [...]

Önök emlékezhetnek rá, hiszen az elmúlt években sajnos nem egyszer a magyar parlament is példáját adta annak, mennyire nehéz a szólásszabadság és a gyűlöletbeszéd között a határokat meghúzni.

Gyöngyösi Márton parlamenti felszólalása, amely nemzetközi hírre tett szert, sajnos sokat rontott a magyar demokrácia hírnevén, és amelyek következtében a házszabályt kellett szigorítanunk és szűkebbre vonni a parlamenten belül a szólásszabadságot.

Nevezük nevén a gyermeket. Valójában erről volt szó. Éppen azért, hogy a gyűlöletet ne lehessen szítani a Parlamentbe, mert ismét csak Lapid miniszter úrnak mondom: Tanultunk a múltból!

Pontosan tudjuk, hogy mi történt itt, és pontosan éppen ezért elhatározottak vagyunk, hogy nem fog még egyszer megisméltődni.

A megkövetés tette, gesztusa azonban nem jutott ki a Parlament lelkesült terméből, ki a betontörő ugrásoktól eszelős, a lázas átépítésben zűrzavaros labirintussá változott térről. Ez a hírértéke.

Ha már maga a (jó) hír nem lehetett.

Miért nem? Muszáj megkeresni az okát, hogy túljussunk – felszabaduljunk – a megkövetés súlya alól. Ennek pedig az ad végzetes nyomatékot, hogy nem lehet úgy felszabadulni a megkövetés vágya alól, hogy a hosszan húzódó folyamatban egyszer valami ne pattanjon meg, s nyomán a lelki azonosság kötelekei ne oldódjanak el azokétól, akiktől a megkövetést várjuk.

A felemelő október elsejei párbeszéd után – ami van, az a médiumokban van, vagy ami nincs ott, az nincs alapon – átböngészve a meghatározó magyar orgánumokat, például az a furcsa eset állt elő, hogy a szélsőséges hangvételű, de valamely oknál fogva a most kormányzó párt mellett elkötelezett *Magyar Hírlap* közölte a legtisztességesebb összefoglalót. (Pontosabban teljes terjedelmében átvette az MTI részletesen beszámoló anyagát.) (Kapott is miniszterelnök-helyettes [„menjen a ...-ba”] s a „Zsidesz” hideget-meleget és „miért nem Kun Béla–Rákosi–Kádár (és Biszku) bűneiért kérnek bocsánatot” jellegű és mélységű kommentet. Leplezetlenül feltárva a lap (cél)közönségének érzelme- és tudat-közösségét, nemkülönben a színvonalát – s azon túl nem tervezetten, de megcáfolva az e közönség választói kegyére történő utazás vérvádszerű babonáját.)

A baloldalinak vagy liberálisnak címkézett sajtó – ha kis címfejjel is, de – fanyalgott, vagy támadó olvasói levelet jelentetett meg, azzal kibővítve az esemény jelentőségét, hogy kiket nem hívtak meg (*Népszabadság*), a legszélsőségesebb reakció – az ide elmaradt irodalmi Nobel-díjról elmélkedő cikk sokszövésszerű vázlatából kunkorodott elő: „Szembe kell tehát nézzünk a tényel: jelenleg Magyarország nem érdemli meg a Nobel-díjat, már 2002-ben sem érdemelte meg; nem teljesíti az elvárható emberiség minimumot, nemcsak a cigányiággal és zsidókkal, de egyetlen polgárával szemben sem. A kormány ebbéli felelőssége nyilvánvaló, hisz napnál világosabb: ez nem egy jobbikos vircsaft, miként a Lantos Intézet legutóbbi, képmutató és manipulatív konferenciáján próbálták elbitetni a világgal, hanem a Fidesz ideológiai és kulturális életműve” (*Magyar Narancs*, 2013.

okt. 14). Ilyen fogadtatás okán nem indulhatott el diskurzus, semmilyen oldalról semmilyen oldal között – mintha ez oldalak ügye lenne – semmilyen irányban.

Egy hónappal később a nemzetközi sajtóban jelent meg néhány nyomjelző kommentár. Például a *Le Monde*-ban 2013. október 28-án *Le tournament de la droite sur l'antisémitisme* (A jobboldal fordulata az antiszemitizmus ügyében) című írása, amely éles szemmel fedezte fel – itthon senki?! – az ellentmondást, vagy előrelépést – ? – az új alkotmány preambuluma és Navracsics kijelentése revelatív újszerűsége között, dacára, hogy az írás megmaradt a jobboldalra fókuszálás kereteiben: „*„Mi is felelősek vagyunk a holokausztért» – jelentette ki Navracsics úr, szakítva a kellemes tézissel, amelyet kimondatlanul, de a 2011-es Alkotmány preambuluma sugallt, nevezetesen, hogy a 600 000 zsidó és cigány deportálása a megszálló náci és a bazi fasizták tette, míg Horthy Miklós tengernagy, Magyarország kormányzója és a bitleri Németország szövetségese leállította a gyilkosságokat.”*

Egyetlen magyar sajtóorgánum sem szólaltatta meg Jáir Lapidot, aki már csak üstökösként a világhírbe robbanása okán is kiérdemelte volna a helyi értékének kijáró figyelmet, noha a beszéde és a ráadott válasz diszkusszálása lett volna az elemi sajtómunkási feladat.

Ha a megkövetés folyamatában olvassuk – vagy olvashatnánk – az elbeszélést.

De nem olvashatjuk!

És még sokáig nem, s éppen ez a bizonytalan jövőbe tolás mennyiségiből minőségibe fejlődése alapján prognosztizálható: *soba*.

Miért nem? Kik miatt nem? Az ellehetetlenülés elbeszélésének rugói és hagyományai epikai szálának itt nincs helye. A helyi érzéstelenítés módszerét igénybe véve ez a látlelet szigorúan arra fókuszál, hogy a megkövetés ellehetetlenült. A magyar nemzet egyik része elvitatja a másiktól a megkövetés traumafeldolgozó gesztusát, nem hisz, mert nem akar hinni benne. Vagy a kérdés egy másik metszetében – *és ez a kudarc eredendő oka* – egy olyan ingoványra téríti el a megkövetés-megbékélés ügyét, amelyhez oly végzetesen nincs köze: a napi politika (hatalomért folytatott harc) terepére. (Ama Csoóri botránykő-esszének mára ez a mondata-gondolata ragyog fel sötét érvénnyel: „Mérvadó szellemi életünk nincs... Egyedül csak a politika küzdőtere létezik, ahol a dolgok logikája szerint ütésre ütés a válasz, rágalmozás.”)

Nemcsak az emberi élet egyedi és bizonyos időhatárhoz kötött, hanem a kollektív kapcsolatrendszereké is. Egy szerelem (ami a szenvedőjének egy teljes világ) elvesztésébe sokáig nem lehet belenyu-

godni, azonban az ifjú Wertherrel ellentétben az életet valahol, valahogyan folytatni kell, s ezért, ha nem is új emberként és nem teljesen új elbeszélés-ként – hiszen a trauma beépül a személyiségbe (sőt: Kertész Imre nagy gondolata nyomán: a kultúrájába). A vágy hajszolása a vágy kielégítésére képtelen vagy éretlen közegben – különösen, ha e képtelenség/éretlenség eredőit ismerjük – már patetikus. S már az áldozat minőségét, érzelmeit fokozza le, s a prolongált frusztráció-sorozat eredményeként tesz képtelenné bármilyen vágy beteljesítésre ezen a világon, azaz meghasonlott beteggé tesz. S lehet, csak a végletes és végzetes magány döbbsenhet a megkövetés súlyára, s gyógyíthatatlan szövedményeire – éppen azért, hogy már nem lesz kit megkövetni.

A minapi, külsőségeiben, hiteles személyeiben s megfogalmazásaiban kiemelkedő alkalom, egy szerkesztés folyamata – elbeszélés – betetőzése. A korábbi kisebb volumenű kísérletek, alkalmak s körülötte hullámzó diszkussziók kudarcláncolata már plasztikusan kidomborodik a történelmi fejezettel kikristályosított-merevedett korszakban, amit végre nem vezetőknévvel, hanem egy fordulat nevével osztályoz a történelem. (A rendszerváltás kora: 1989/90–2013/14.)

Azonban a Tom Lantos Intézet konferenciája mégis kiemelkedő jelentőségű, ha céljával ellentétben is, meghatározó fordulópontot érzékített meg a magyar–zsidó-, ill. magyar–magyar-viszony másfél évszázados történetében. Ugyan nem hozta el a megkövetés-megbékélés kegyelmét, s az azt követő katarzist, hanem mindennek a lehetetlenségére ébredés tudását.

S ez is kegyelem, s ez is felszabadító! Az új irányba fordulás hogyan, milyen stratégiákkal valósítható meg, mindez nagyon is fontos, egzisztenciális részletkérdések sorozata lesz, de ezzel az alapvető lesett a tantusz-tudással a „sorstalanság” ismét sorsra váltható.

Jeruzsálem, 2013. november első fele

JEGYZETEK

¹ Ezt írtam, s ezt valloam ma is, ebben a kérdésben, amit fontosnak tartottam a *Múlt és Jövő* 2011/1. száma elé fűlszögezni, az egyetlen politikailag értelmezhető megnyilvánulást a folyóirat negyedik évszázada alatt:

Magyarországnak új alkotmánya van. A *Múlt és Jövő* nem kíván politizálni. Azonban az alkotmány – hacsak nem létrejöttének körülményei – nem tartozik a politika fogalmába. Olyan fundamentum, amely egy alapvetően kulturális azonosságra építő fórumot is érinthet. Érint is. Esetünkben a zsidó azonosságát, amelynek a *Múlt és Jövő* – az előzményeket beszámítva – immár száz éve az ügyvivője.

Az új alapörvény erősen történelmi jellegű, különösen *Nemzeti hitvallás* című preambuluma. Hogy ez helyes-e, aktuális-e, konform-e a világgal – amelyhez Magyarország, oly sokszor kinyilvánítottan tartozni kíván (Nyugat-Európa) –, erről hadd ne foglaljunk állást. Sőt, azt is valljuk, hogy a más országokhoz, kultúrákhoz való konformitás nem lehet szem-

pont. Annál is inkább, mert ez a magyar „büszkeség”, „magyar önbecsülés” kérdése – amelyhez oly konfliktusosan és viszonylag későn kapcsolódunk. „Mi” alatt értve a zsidó népek az akkori Magyar Királyságba bevándorolt részét, amelynek a leszármazottai vagyunk. Ez a néptörődék (ág) viszonylag későn, a 19. század második felétől választotta magát magyarnak, kulturális értelemben pedig csak e század vége felé beszélhetünk magyar zsidóságról.

Az új alkotmány szó- és szimbólumhasználata azonban megcsap, mert a Horthy-korszakot idézi. Ez az utalás számunkra egyértelműen pejoratív. Akkor is, ha ebben az érzésben, tudatban, úgy tűnik: kisebb-ségben vagyunk. Ez a tudati és pszichológiai elemekből keveredő azonosság újkori másságunk hozadéka. Ugyanis a Horthy-korszakkal kezdődött a magyar zsidóság emancipációjának visszavonása, majd (1938-tól kezdődően folyamatosan) kirekesztése a magyar történelemből. Ez a korszak 1944 októberéig tartott – a dátumig, amelyben már benne foglaltatik a magyar zsidóság nagy részének a deportálása. Tehát, akik magyar zsidóként azonosították magukat, azok számára ez a korszak, az összes szimbólumával együtt, a fent említett történelmi tapasztalatok okán – rossz emléket, sőt: félelmet kelt. Nem vállalható tradíciót. S ha ez megkülönböztet bennünket a magyar nemzet, vagy annak más, többségi csoportjaitól, akkor ezt az alapvető különbséget be kell vallani. Eltagadása saját magunk megtagadásával lenne egyenlő.

Az ország és népe keresztény jellegének alkotmányba rögzítése sem közömbös számunkra. Vajon kinek az ellenében volt szükség e nyomatkozásra? A vallástalanság ellentéte nem a kereszténység. A kereszténység fogalmát kulturális értelemben kell felfognunk? A modern magyar kultúra – számtalan eredménye bizonyítja, mégpedig nem létszám-arányosan – zsidó is.

Az 1944 márciusától 1990-ig tartó megszállásra, s ezért korlátozott cselekvőképességre hivatkozás teljesen ellentétben áll a *Nemzeti hitvallás* eredeti célkitűzésével: a „büszkeség” és az „önbecsülés” visszaszerzésével. Hiszen a büszkeség mértéke éppen abban mutatkozhat meg, hogy mire voltunk képesek a megszállás dacára. (1956 nem tartozna ide?) Voltak hasonló státusban lévő megszállt és szövetséges nemzetek, amelyek nem engedték zsidó honfitársaikat deportálni, s voltak, amelyek nem vettek részt Csehszlovákia megszállásában, vagy nem szaktították meg diplomáciai kapcsolatukat a hatnapos háború után Izraellel.

A büszkeség, az önbecsülés – e vágyak kinyilvánítása helyett, ami mindig az ellenkező állapotról utal – a múlt dicsesten elemeivel való gyógyító szembesülés lenne. Nem beszéd, hanem tett.

Vajon az Osztrák–Magyar Monarchia idején Magyarország független volt? Amikor megszületett a modern Magyarország? (A kiegyezéssel a nemzet egy tekintélyes része nem értett egyet.) S ha nem, akkor miért nem szerepel ez a jelentős és modern korszak a preambulumban? Ugyanakkor és ugyanebben a logikában: a magyar zsidók emancipációja (1867) és recepciója [egyenjogúsítása] (1895-ben) Magyarországnak egy legalábbis korlátozott függetlenséggel rendelkező korszakában történt meg, az emancipáció visszavonása (1920), s mint folyamat a magyar történelemből való fizikai kirekesztésük pedig Magyarország teljes függetlenségének visszanyerése után és tartama alatt következett be. A jogokba való visszahelyezés (1945) pedig Magyarország függetlenségének újbóli elvesztése után.

Ezek a paraméterek, amelyek között a magyar zsidóság élt, s él ma is, kurta történelme (sorsa vagy „sorstalansága”) során. Mit akarunk mindezzel mondani? Majdnem semmit, azaz: mindent. A zsidó sors és migráció mindig a lehetőségeket feltérképező tudatos döntések eredménye volt. Ez most sincs másképpen. Hivatásunk és felelősségünk e paraméterek minél árnyaltabb megvilágítása. Éppen elődünk, a Patai József szerkesztette *Múlt és Jövő* erre a példa – amely nem csak kulturális magatartást képviselt, de ennek megfelelően emberi életeket is mentett.

Miért fontos számunkra a *sor* emléke, az el- vagy befogadóinkkal való összeélés történetének, felelősségének firtatása? (Ahelyett, hogy a múltat feledve a jelen s a jövő kihívásaira koncentrálnánk.) Miért ez a folyamatos ünnep-(büszkeség-, önbecsülés-)rontás? Miért fontos ez nekünk? (Szerintünk még fontosabb lenne nekik.) (Mert zsidónak lenni és nem zsidónak lenni más és más, noha hitünk szerint egyenlő értékű magyarság.) Azért, mert úgy tudjuk: a szembenézés lenne a jelen és a jövő békejének záloga.

Addig csak a temetlen holtak kísértének, és az el nem végzett gyászunk árnyai fojtogatnak – ott, ahol élünk s életünkről folyamatosan dönteni rendeltetett.

² „De afelől teljes biztonsággal meg lehet győződve a kortárs, hogy lesz egy ilyen című fejezet, hogy a jövő historikusa is megállapít nemzeteink történetében egy korszakot, mely Horthy Miklós nevével neveztetik, mert teljes egészében elválaszthatatlan személyétől, minthogy annak döntő tényezője. Ez egyre világosabban bontakozik ki már a kortárs előtt is, aki pedig mindig kevesebbet tud saját koráról, mint az utókor, mely előtt a rejtett források is megnyílnak. Az utókor talán látni fogja, hogy e korszak eseményei és a bennük mutatkozó tendencia, az őket irányító akarat és célrendszer még sokkal inkább a Horthy Miklós személyéhez fűződik, mint ahogy máris látjuk. Ezzel pedig nem csekélységet mondunk. Ezzel azt az elháríthatatlan benyomást állapítjuk meg, hogy ez a férfiú nem pusztán díszül áll ott a történet valódi aktorai között, hanem egyenesen ő a főszereplője a nagy drámának a változó alakok között. Ennek a korszaknak két igazi hőse van: a magyar nemzet és kormányzója.

Pedig ez nem jár együtt méltóságával. Alkotmányunk és a jogkörét szabályozó törvények inkább az ellenkező szerepnek kedveznek. Arra hajlamos egyéniséget könnyen csábítanának a pusztán reprezentáció kényelmére. Ám a nagy egyéniségnek a keret csak meder, a szabály csak eszköz. És Horthy Miklós, anélkül, hogy más, korunkban gyakori eszközökhöz folyamodott volna, e keretek és szabályok között is urává vált nemzete életének. [...]

S a jövő historikusa, ha Horthy Miklós és kora vizsgálatába merül majd el, láthat bármennyi nyomorúságot, szorongatást és veszedelmet, minden bizonnyal örömet lelheti egy nagy, erős, bölcs, nemes és harmonikus személyiség és egy felemelkedő nemzet találkozásában.”

³ Pokorni Zoltán felszólalása a Parlamentben (ama alsóház utódjában) 2003. április 16-án, az első holokauszt-emléknap alkalmából, amelyről 2001-ben hoztak törvényt:

Április 16-át jelöltük ki erre a napra, mert ezen a napon állították föl 1944-ben, az akkori Magyarország területén, Kárpátalján az első gettót. Nem egy távoli kisváros a világtörténelem zugába számúzve, nem mások ügye a holokauszt, hanem a magyar nemzeti történelem része. Akiket megölték, magyar emberek voltak. És akik ebben a munkában segítettek, nem kevesen, szintén magyarok voltak. Ahogyan egy felnőtt ember, úgy egy felnőtt nép is őszintén szembe kell, hogy tudjon nézni a saját hibáival, sőt bűneivel, ahogyan büszke lehet a saját erőneire és dicsőségére is. Ettől leszünk felnőttek. Azt gondolom, Magyarország ebből a szempontból felnőtt. Nem azért alkottuk meg, vagy nem azért javasoltuk a holokauszt emléknapját, hogy büntudatot keltsünk a felnövekvő fiatal generációkban, hanem azért, hogy felelősségérzetet. Nincs más reményünk; a technika semmilyen újdonsága, fejleménye nem óv meg bennünket attól, hogy holokauszt vagy ahhoz hasonló népirtás előforduljon. Nincs más reményünk, csak az, ha minden egyes felnövekvő generációban és a saját lelkünkben újraépitjük az egyéni felelősségtudatot és tartást. Ehhez kívánok magunknak, önöknek néhány másodpercnyi csendet. Ahogyan szédereste az apák parancsa: „Beszélj el fiadnak!”, úgy tegyük ezt meg mi is ezen a héten, a holokauszt emléknapján. Kérem, hogy a felszólalás után ne tapsoljanak, használják ki azt a néhány másodpercet, ki-ki, hogy végiggondolják saját személyes teendőiket, felelősségüket ebben az ügyben.

Ámos Imre: Önarckép kígyóval. 1939